

САБОРНА ЦРКВА У ДЕЖЕВИ КОД НОВОГ ПАЗАРА

Подручје данашње општине Нови Пазар, односно подручје слива реке Рашке, у средњем веку припадало је области Раса. Бројни су остаци материјалне културе тог времена, а навешћемо само најзначајније: Петрова црква – епископско седиште од X века; утврђени градови Рас и Јелеч; Ђурђеви Ступови – задужбина великог жупана Стефана Немање из 1171. године; манастир Сопоћани – задужбина краља Уроша из средине XIII века.

Области Раса припадало је и село Дежево, смештено у долини истоимене реке, недалеко од Петрове цркве и Ђурђевих Ступова као и данашњег Новог Пазара. У науци се претпоставља, а у народу је очувано предање да су се у Дежеви налазили двори Немањића, почев од великог жупана Стефана Немање до краља Милутина. На двору у Дежеви су, највероватније, рођени Немањини синови Вукан, Стефан Првовенчани и Растко, односно Свети Сава, као у њихови наследници Радослав, Владислав, Урош, Драгутин и Милутин.

Стефан Немања и његова жена Ана у позним годинама добили су сина коме су дали име Растко, ког су обожавали и над ким су стрепели. За Растка је, како бележи његов биограф Теодосије, саграђена посебна палата где су га родитељи често посећивали. По народном предању та палата се могла налазити у селу Мишчићу које се граничи са Дежевом. Село је и добило име по томе што је Немања Растку из милости говорио "мишчићу мој". У овом селу су евидентирани остаци цркве за коју није утврђено када је подигнута.

За нашу тему су важни догађаји из друге половине XIII века, а који су везани за владавину краља Драгутина и Милутина. Њихов отац, краљ Урош владао је Србијом преко тридесет година и један је од најважнијих и најспособнијих српских владара у средњем веку. Проширио је државну границу, први отворио руднике у земљи који су је економски оснажили. Међутим, и поред успешне владавине краља Уроша је са престола збацио његов старији син Драгутин, коме је приликом женидбе са угарском принцезом Кателином Урош обећао удео у власти. Тако је Драгутин већ од 1271. године носио титулу млађег краља.

Услед нестрпљивости, могуће и наговора тазбине из Угарске, Драгутин је са оцем дошао у сукоб, који је окончан битком на Гацком у јесен 1276. године. Захваљујући помоћи свог шурака, угарског краља Владислава, он преузима власт, но већ после пет-шест година владавине: "Бог јавља овакво знамење овом благочестивом краљу Стефану. Кад је јездио неким послом с властелом својом под градом Јелечем, павши са коња сломи ногу своју". Његови поданици били су узнемирени због несрећног догађаја и по речима биографа Данила II, рекли су му: "ако ко од околних

царева чује за такав твој пад, ми ћемо насилно потпасти под руку туђинца, лишавајући се тебе..."

Пад са коња и повреду краљ Драгутин је доживео као божју казну за оно што је урадио свом оцу, краљу Урошу, и одмах је позвао свог брата Милутина, који се одазвао позиву и дошао "у место звано Дежево, у области рашке жупе". Повређени краљ је саопштио брату да напушта престо и да њему уступа власт и круну. Због предаје врховне власти тада се, 1282. године, окупио Сабор у Дежеви, уз присуство цркве и властеле.

Данило II бележи речи које је том приликом Драгутин упутио брату Милутину: "Љубими мој брате, ево видиш, да више нећу владати на овом престолу, који силом узех своје родитељу. А ако после овога останем на овом престолу краљујући, тело моје има да буде искушано од Господа љутим неисказивим казнама. Јер по делима мојим што учиних, све ово доћи ће на ме. Јер мислим како за навек отпадох од царства будућег, зајелевши пролазне славе... А ти, драги мој и љубими брате, узми моју царску круну, и седи на престолу родитеља свога, јер Бог тако заповеда, и у многолетном животу краљуј и брани отачество своје од насиља оних, који војују против тебе".

Боравак краља Драгутина у Дежеви наводи на закључак да се ту налазио његов двор. Ту на свом поседу, поред цркве, одржан је Дежевски сабор. Остаци цркве у Дежеви, поред које је одржан Сабор, налазе се недалеко од школе и задружног дома, а истражени су и конзервирани почетком осамдесетих година XX века.

Црква је подигнута као једнобродна грађевина, издужене правоугаоне основе, дужине 16 и ширине 7 m, засведена полуобличастим сводом и вероватно без куполе. Унутрашњи простор је једним зидом подељен на наос и припрату, а два зидана ступца су одвајали наос од олтарског простора. На јужној страни је накнадно дозидана капела, димензија 5,10 x 2,95 m.

Апсида на источној страни је пространа и потковичастог облика. Уз унутрашње лице призидана су седишта – синтрон. У темену апсиде, у висини седишта, налазио се трон, мало истурен и са једним степеником испред. У средишњем делу олтарског простора налазила се велика зидана часна трпеза.

Доње зоне зидова цркве зидане су од притесаног камена – пешчара, док су горње зоне и сводови рађени од тесаника сиге. Не зна се како су изгледали портали, а под је био урађен од правилно резаних каменних плоча постављених на малтерну подлогу. Црква је била покривена оловом.

Све унутрашње површине зидова биле су живописане, укључујући и олтарска седишта са троном, као и степеник и стопу

часне трпезе. Наравно, очуване су само доње зоне сликаног сокла и мноштво фрагмената у шуту.

Два зидана ступца са профилисаним стопама на које су у горњим зонама били ослоњени луци, образовали су олтарску преграду. Престоне иконе сликане у фреско техници, вероватно су се налазиле на предњим странама стубаца. Средишњи простор између стубаца затварале су две парпетне плоче између којих су биле царске двери. Једна парпетна плоча нађена је приликом истраживања поред северног ступца. Плоча је димензија 1 x 0.50 m и са предње стране има широк профилисани оквир, поред пластичне декорације, плоча је живописана: на предњој страни је мотив крста са крним словима, а на полеђини разлистани крст.

Црква у Дежеви по свом облику и унутрашњој подели простора, нема блиских аналозија у српском средњовековном градитељству. Могуће сличности су са специфичним олтарским простором цркве манастира Милешеве.

На основу историјских и археолошких истраживања закључено је да је црква подигнута у првој половини XIII века. Сигурно је да је била живописана и у функцији у време одржавања Дежевског сабора 1282. године.

Да кажемо и то да је у цркви и са њене западне и јужне стране истражен и део некрополе. Укупно су истражена 63 гроба, од којих један у наосу и 12 у припрати. Некропола је насеобинска на шта упућује податак да су заједно сахрањени мушкарци (26), жене (20) и деца (10). Истаци покојника у седам гробова нису могли бити одређени услед лоше очуваности.

Најстарији укопи су датовани у крај XIII и почетак XIV века, што је и разумљиво. "На поседу Немањића није се могла развити насеобинска некропола све док су српски владари Дежево сматрали својим пребивалиштем, а цркву местом које су сами посећивали и користили, а то је несумњиво било тако и у време одржавања сабора у Дежеву" (Ј. Калић, М. Поповић).

Црква у Дежеви порушена је у последњим деценијама XIV века, приликом турског освајања Звечана, Јелеча и Глухавице и након тог није више обнављана. То је и време рушења цркве, а сахрањивање је настављено и током XV века. Одсуство надгробних споменика XVI и XVII века упућује на закључак да српског живља више није било у Дежеви. Недалеко од цркве откривени су трагови насеља чији су становници, судећи по остацима материјалне културе, муслимани који нису имали интерес за обнову цркве.

Истраживања

СТАРОВЛАШКИ СТОЖЕРИ СВЕТОСАВЉА

Североисточно од Нове Вароши у окриљу планине Јавора, испод Василиног и Јанковог врха смештена су села: Тисовица, Штитково, Трудово, Дебеља, Божетићи, Буковик и Љепојевићи. Трагови људског живота на овим просторима могу се пратити од античког доба, а у средњем веку то је био део најстаријег језгра српске државе коју су створили и граничне међе утврдили Стефан Немања и његови синови.

Тешко проходно, горовито и кршевито подручје "ломног Влаха Старог" одувек је било синоним "тамног вилајета" у који се без велике невоље није залазило у страху "од курјака или од ајдука". Природно заштићено географско подручје с југа дубоком клисуром реке Увца а са севера стрмим шумовитим падинама које се спуштају до реке Моравице, било је својеврсна оаза слободе, у којој су се стицале и спас тражиле многе српске фамилије и појединци склањајући се испред разјарених агарјана, зулумћара и ропског живота. У XVIII и XIX веку, у честим бунама, разурама, болестима и глади, кад је људски живот био најјефтинији, многим су наша села била успутна станица у сеобама у слободније, мирније и богатије северне крајеве.

Сурова клима и мукотрпно истрајавање на кршу и посној земљи, зла и скрбна времена у којима се живело на опрезу од пушке и сабље обијесних "пророкових ратника" који су често упадали преко Увца жарети и палећи по овим селима, нису успели да затру живот у овој српској и светосавској оази. Ова су села многе крајеве по "равној Морави" населила а себе нису раселила. Они који су остајали, живели су у нади скорог ослобођења, негујући завете предака и легенде о њиховим јуначким делима, преузевши улогу чувара светосавске вере и њеног неугаслог кандила што га Свети Саво ужеже кад је овим крајевима ходио. Отуда није чудо што се и у нашим селима налази на места и "биљега" прозване по Св. Сави или везане за његово име. У селу Буковику, у засеку Јанковићи, у стени покрај Копунског врела из кога истиче речица Вршевина, уочава се урезан знак "Савиног крста" за који мештани немају објашњење настанка. Неколико стотина метара источно у "кршу" изнад потока Дуруље и кућа фамилије Курћубића налази се "Савина столица", природно удубљење у стени на подобит седишта, где је по легенди Св. Сава сео да се одмори кад је кроз ова села проходио и својом их "штаком" закристио.

Одржању православног живља у овим селима значајан допринос су дали локални манастири и цркве, многи вероватно подизани од стране старе српске властеле а доцније обнављани и изнова грађени трудом народа и његових главара из угледних кнежевских фамилија Рашковића, Костића, (Перошевића), Борисављевића, Јанковића,

Црква Св. Благовештења у Штиткову

Јакшића и др. За неке од њих, народ верује и приповеда да су задужбине Немањића, и као по неком правилу верује да је управо црквиња у њиховоме селу она права "црква Јања на Влаху Староме" коју помиње млади Растко Немањић у епиској песми "Куд се ђеде Немањића благо". Готово да нема данас "појуће" цркве, или црквине око које се не испредају легенде и породична предања, које им још више дају тон тајанствености. Око њих се вековима народ окупљао као око стожера националног и духовног јединства и слободарства, због чега их је иновјерни окупатор међу првима рушио и палио, не би ли народ застрашио и на расејање натерао. Упркос томе, поробљена "раја" се увек враћала на рушевине ових светиња, ту се крштавала и венчавала, причешћивала и саборовала а многе фамилије из наших села су у сенци њихових зидина, својим покојницима вечни починак налазила. Зато се у овим гробљима често могу видети гробна места непосредно уз зидине или пред самим улазом у црквине.

Село Штитково на реци Тисовици, десној притоци Увца, неколико векова је било политичко и административно седиште Старога Влаха. У његовом засеку Врело, живели су кнезови Рашковићи, стара српска властела призната и турским бератима као главарска породица. Нема података када је село добило данашње име али је сигурно да се у турском "Попису нахије Барче (Нова Варош) с краја XVI века" под овим именом не помиње иако је одувек било у нововарошкој нахији (зборник "Сеоски дани Сретена Вукосављевића" – Пријепоље 1982. год.). Помиње се, међутим, село Кавњак или Боровнићи за које се наводи да је непознато и не убицирано. У данашњем селу Штиткову, један потес изнад реке Тисовице, западно од кућа Калајитовића, назива се Боровниче, са старим гробљем у коме се и данас сахрањују чланови једне од најстаријих штитковачких фамилија – Вјетровића из засека Брђан Мала. Није ли можда, данашње Боровниче преименовано

име села Боровниће из XVI века, односно данашње Штитково?

Назив села можда у себи крије властито име или надимак неког угледнијег житеља, а легенда га везује за штитове – део средњовековне војне опреме, који су, наводно, у овоме селу ковани. Први познати помен Штиткова потиче из новембра 1655. године у запису патријарха српског Гаврила I Рашковића, сачињеног те године у "Царствујущем граду Москви", у коме казује да је те године поконио један Пентикостар својој задужбини "цркви Благовештенија пресвете Богородице на реци Тисовице в селу Штиткову" (Љ. Стојановић "Стари српски записи и натписи" – књ. 3). Овај стари запис у непосредној је вези са данашњом штитковачком црквом.

У засеку Врело, на заравни поред извора речице која после пар стотина метара утиче у Тисовицу, окружена кршевитим стрмим странама, нестварна у односу на крајолик, издваја се белином, величином, и архитектуром црква Св. Благовештења.

У народу се приповеда да је на месту данашње цркве у древно време постојао манастир Св. Благовештенија, саграђен као задужбина Рашковића, те да су га Турци спалили и порушили кад су ове крајеве освојили. Да је овде заиста постојала грађевина, манастир или мирска црква, сведочио је и један комад малтера са фрагментом фреске, пронађен 70-тих година XX века у близини данашње цркве, приликом копања канала за локални водовод, који је дуго година чуван у самој цркви.

У тако зарушеном стању црква је остала све до половине XVII века, када ју је "От основонија" – тј. из темеља обновио и подигао патријарх Гаврило I Рајић – Рашковић пореклом од кнежевске породице Рашковића из Штиткова, о чему је оставио поменути московски запис. Датум градње цркве није утврђен, али имајући у виду патријархову "јаворску градитељску епизоду" од 1644. године када је обновио манастир Ковиле до 1653. године, када је отишао у

Русију, у том периоду треба тражити и годину обновљења ове цркве. Познато је да је штитковачка црква "појала" у првој половини XVIII века, јер постоји запис да је 1719. године, унук патријархов, кнез Аврам Рашковић поконио цркви једно "јевангелије". Од тада па за наредних 140 година не зна јој се за судбину, али се у неким записима изричито говори да 70-тих година XVIII века, осим буковичке цркве Св. Арханђела ни једна друга у овоме крају није "појала". Може се с тога претпоставити да је патријархова задужбина поново разрушена и запустела у време Друге сеобе Србаља под Арсенијем IV Јовановићем – Шакабентом 1742. године, док је њен живот уочи и за време Првог српског устанка, неизвештан.

Поновно обновљење штитковачки храм доживљава средином XIX века, извећу 1840. и 1870. године, у време када се у целој Рашкој области обнављају старе или граде нове цркве. У то време саграђена је црква Св. Тројице у Новој Вароши и обновљена црква Св. Арханђела у суседном селу Буковику, па тако, заслугом угледних трговачких, свештеничких и главарских породица Чкоњевића, Чакаревића, Борисављевића, Цуцића, и Стевовића из Штиткова и Нове Вароши и народним радом, штитковачки храм добија данашњи изглед.

Црква је једнобродна базилика са две бочне капеле, пространом олтарском апсидом и широком осмостраном куполом изнад наоса, што за малу сеоску средину у којој је подигнута, са релативно великим димензијама (14 x 10 m) делује величанствено и стамено. Грађена је од сиге и лепо тесаног белог и розе камена на угловима тзв. ћошницима.

Низом украсних детаља на спољним зидовима (уметнички израђена прозорска "бифора" изнад главног улаза у цркву, са слепим нишама у виду прозора са обе стране, украсни лукови изнад прозорских отвора на јужном и северном зиду наоса и капела, лукови на прозорским окнима кубета и тесаним каменом израђен и засведен главни и улаз у јужној капели) а посебно конструкцијом црквеног крова, ова грађевина има много сличности са саборном црквом у Новој Вароши и у селу Буковику. То нам говори о највероватније, истој неимарској дружини Андрије Неимара из Велеса, која је градила храм у Новој Вроши ("Казивања Борисављевића – Нова Варош 1995. године) по грађевинским образцима неких цркава из западне Македоније и јужне Србије. Унутрашња декорација и мобилијар су крајње оскудни. Зидови и сводови су без живописа а осим неопходних богослужбених утвари и књига другог мобилијара нема. Највећу и најлепшу вредност представља добро очуван дрвени иконостас, скромне уметничке обраде, са иконама непознатог зоографа из друге половине XIX века које су углавном дарови појединих трговачких породица међу којима се истиче породица Цуцића из Нове Вароши.

Посебну драгоценост штитковачке цркве чини списак изгинулих ратника и жртава ратова од 1912–1918. године са подручја села Тисовице, Штиткова, Божећића, Трудова и Дебеље која су припадала

Фрагменти из црквине на Палежу – Штиткову

парохији ове цркве. Својеврсна спомен плоча, списак је исписан непосредно на малтеру у два стубца и своду приправе и јединствен је докуменат о учешћу фамилија ових села у ослободилачким ратовима у којима су дали 107 живота.

У време обнове цркве у Штиткову у другој половини XIX века у селу се истиче фамилија Чакаревића која је дала три свештенослужитеља који су све до 50-тих година XX века опслуживали овај храм. У народном сећању су остала сва три свештеника Симеун, Алекса и Чедомир, од којих су неки и у народној песми поменути (поп Алекса) а неки се и у анегдотама и историјским публикацијама помињу (поп Чедо). Приложништво угледних и богатих српских кућа из Нове Вароши при градњи и обнови штитковачке цркве, њене димензије и спољашња украшеност указују да су Штитково и његова црква сматрани јаким духовним а још више националним и слободарским упориштем српског народа Старога Влаха, на домаку српско-турске државне границе и на познатом хајдучко-комитском путу из Србије у Турску и обратно. Такав положај села и цркве казују и стихови народне песме о намерама иноврних зулумћара:

*"Састјали се силни, ја љоворе,
у Штиткову цркву да оборе,
мјесто цркве, звона и олтиара,
да урличе оца са мунара..."*

*".. и сићовице у Штитково Турци,
у Штитково код бијеле цркве
ђе но вода извире из криша,
ђе се српска засјава лејриша..."*

(Песма о комити Симеуну Гагричићу)

Штитковачки храм је и у XX веку поправљан и реновиран, али су немар и нестручност учинили да буде недовољно заштићен. Изградњом мале акумулације на речици која протиче поред јужних зидова цркве, влага је продрла у зидове што прети даљим пропадањем. Археолошко-конзерваторски радови у склопу најновијег пројекта о Штиткову као заштићеној

етно целини у многе би допринели да се храм заштити од пропадања.

На југозападном крају села Штиткова, налази се засеок Палеж, а на њему потес звани Ђелије. Ту, на малом пропланку изнад смрчеве шуме Вука Чакаревића, зарасле у густо шибље јова и зова, почивају рушевине старе и давно порушене црквене грађевине са олтаром окренутим истоку. Ретко ко из околних села а посебно из ширег окружења зна за ово место, а најближи мештани, Чакаревићи и Куртићи називају га једноствано – Црквина. Ова сакрална грађевина зидана је од камена о чему сведочи гомила камења од урушених сводова и зидова, обрасла дебелим слојем маховине. Од цркве је једино јасно видљив камен тесан у виду пресечене пирамиде са полуобличастим удубљењем у центру мањег базиса, подсећајући на постоље носећег дирекца црквених врата.

Грађевина је малих димензија, типа сеоских капела. Око ње нема савременог гробља нити трагова од било какве некрополе старијег датума. Легенда казује да је црквина остатак некадашњег манастира а на то нас упућује необичан назив овога места – Ђелије, који подсећа на монашке ћелије односно на манастир. Место на коме се налази црквина у оптичкој је вези са црквом Св. Благовештења у засеоку Врело, па ако се узме као вероватна легенда о манастиру на месту данашње благовештењске цркве онда би ова грађевина у засеоку Палеж могла бити метох или монашки скит благовештењског манастира.

Када је грађевина настала, коме је била посвећена, када је и како живот у њој замро нема података. Сам назив засеока - Палеж, указује на вероватно намерно изазвану ватрену стихију која је пре неколико векова прогутала ову цркву, ћелије око ње, опустошила околину а монахе натерала да напусте овај питоми и лепо предео, оставивши, по легенди, огромно благо у скривници по једним од прозора црквених.

Бошко Б. Којуновић

МАНАСТИР ПУСТИЊА

Иако има положај типичан за средњовековне манастире, о овом манастиру нема никаквих података у изворима; не зна се када је подигнут, ко га је подигао, коме је посвећена манастирска црква, ни када је страдао. Један од ретких истраживача. Полимља који је почетком 20. века обишао и овај споменик био је професор Милан Кашанин. Он је овако описао затечено стање: "Трагови манастирских грађевина нису се сачували. Где су били конак и сличне зграде може се само нагађати по камењу које вири из земље и лежи разбацано. Од цркве је срећом највише остало. Њени зидови, чија просечна дебелина износи 0,75 м, виде се у висини од 0,85 до 1,35 м. Пре три године камење је сређено и послогано и, да се не би распало, зидови су ограђени споља плотом. Том приликом очишћен је унутрашњи простор цркве, која је поново освећена. Сад се народ окупља у Пустинји о Петровдану, не знајући да ли је црква и пре славила тога дана."

Традиција окупљања за Петровдан није се прекидала. Штавише, мештани су пре десетак година уредили манастирски простор, а недавно су подигли и ладник за састајање. Како је пре обнове манастирске цркве било неопходно истражити њене остатке, Милешевска епархија је финансирала археолошка ископавања цркве и уског појаса некрополе око ње. Радове је

извео Републички завод за заштиту споменика културе, а екипу су чинили Р. Бунарџић, М. Миленковић, С. Бјелић и М. Ристић. Осим радника велику помоћ екипи пружила је војска.

Досадашњим археолошким истраживањима откривени су остаци цркве. У питању је једнобродна грађевина базиликалног типа која се састоји од полукружне олтарске апсиде, наоса и једновремене припрате. Два пара пиластара на бочним зидовима деле наос на три травеја неједнаке величине. Над средњим травејом вероватно се уздизала купола, док су остали травеји, као и припрате, по свој прилици били пресведени полуобличастим сводом. Апсида је била свакако засводљена полукалотом. Црква је зидана у кречном везиву од ломљеног и притесаног камена са уломцима сиге. Под је био од камене коцке преливене кречним малтером. Основа часне трпезе је делимично очувана. Испред западног зида припрате, северно од улаза налази се камена клупа. Црква је споља била омалтерисана, а изнутра фреско осликана.

Црква је подигнута над старијим гробовима, на стрмој левој обали Пустинјске реке, због чега је са јужне стране направљен камени подзид. Гробови су сандуци од великих камених плоча какви се у овој области праве до средине 14. века. Испод темеља цркве откривена су 4 гроба:

по један испод западног зида припрате, испод северног зида припрате, између западног зида цркве и северозападног пиластра и испод јужног зупца цркве. Како су сви гробови сачувани сматрамо да је црква сазидана у 14. веку (по типолошком обрасцу припада црквама 13-14. века). Вероватно је подигнута над гробом откривеним испод њеног јужног зупца, који може бити гроб оца ктитора цркве. Делови керамичких посуда, које по аналогијама можемо одредити у 14. век, иду у прилог овом датирању. Око цркве се сачувало док је манастир трајао, али и после тога. Пронађен је и покретни материјал датиран из 16-17. века.

Са северне стране цркве су остаци конака чија будућа ископавања ће вероватно дати одговор на питање када је манастир тачно подигнут и како је страдао. За сада, по остацима гаражи, можемо само закључити да је био спаљен. Археолошким рекогносцирањем пронађени су трагови испосница у стенама северно од манастира, а на североисточној страни су остаци утврђења које је доминирало околином.

У току зиме биће израђен пројекат цркве и припреме за њену обнову, а сами радови планирани су за пролеће 2002. године.

Марина Бунарџић

Манастир Пустинја, Милутић Дедић, цртеж

Прича о заборављеним црквама и монашким насеобинама

ИСПОСНИЦИ ИЗ ПЕЋИНА

Још се не зна када су настале, пре или после изградње манастира

Богато средњовековно наслеђе Полимља обухвата и неке од најважнијих споменика историјске и уметничке баштине: Најзначајнији су, свакако, манастир Милешева код Пријепоља и Свети Никола у Бањи код Прибоја, али и бројни други, посебно они који се обнављају и реконструишу. Први пут, из гомиле шипража и камења, после неколико векова, васкрсли су манастири Увац, Давидовица, Ораховица и Куманица – православни духовни стожери, као чудесно сведочанство огромне градитељске снаге једног етноса у најтежем периоду његове историје.

Прошле године започето је истраживање цркава и монашких насеобина пећинског типа, а међу њима најзначајније су пећине - испоснице манастира Милешева. Удаљене су око два километра од манастира, у кречњачком масиву који се уздиже на излазу из кањона Милешевке, на северној, окомитој литици под средњовековном тврђавом Милешевац. Такав врлетни и драматични предео, који је омогућавао осамљивање и осећај близине Божје, сматран је у средњем веку посвећеним амбијентом, створеним за монашки подвиг.

По речима Славољуба Пушице, директора пријепољског Музеја, ове године постављена су истраживања на пројекту пећинских испосница, у сарадњи са Балканолошким и Археолошким институтом из Београда. Руководилац пројекта, Даница Поповић из Балканолошког института САНУ, подсећа да се испоснице састоје из три основне целине.

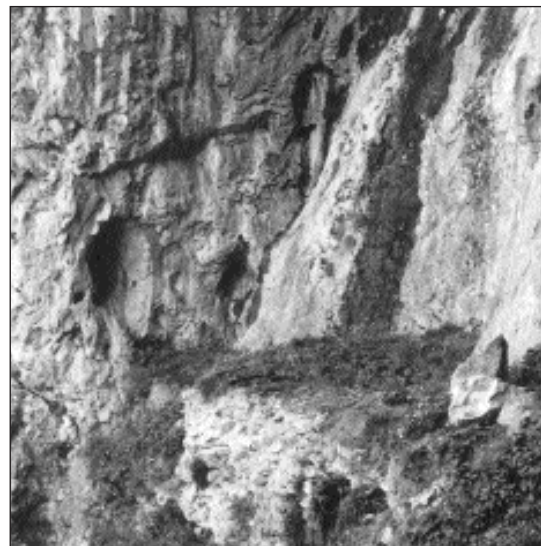
– То је западна испосница, затим комплекс источне испоснице, у народу познат као Савине воде, и још једна пећина, средишња по положају и највећа по димензијама. Сви побројани објекти повезани су стазама, по којима је лавра, на грчком језику, и добила своје име. Пробијене у стени, а на стрминама допуњене уклесаним

степеницама, оне су служиле за комуникацију међу хелијама, а истовремено означавале границу монашке заједнице. Те средњовековне стазе и данас постоје и користе се на сличан начин, с тим што су неки стрмији делови пута обезбеђени помоћу гвоздених ланаца - каже она.

Западна испосница се састоји од пространог, подзиданог платоа, који се продужава у релативно уску и дубоку пећину. На дуготрајну употребу ове испоснице указују две уске, подзидане терасе, наднете над провалијом, одакле се пружа поглед на кањон и околне литице. Сасвим је очигледно да су некадашњи обитавачи имали обичај да ту проведе време, а о томе сведоче две стопе, уклесане на ивици терасе, као и камен-рукохват, углачан од употребе. Ко зна у ком времену.

Од ове локације, идући ка истоку, стиже се до Савиних вода. У питању је разуђен комплекс, који обухвата више садржаја. Ту се, у једној пећини налази непресушни извор воде који, према веровању, има лековита својства. Наспрамна окапина, кружног облика и оклесаних зидова, некада је служила као култни и молитвени простор. О томе сведочи ниша под грубо формираним луком, која је пробијена на њеној источној страни. Првобитну функцију простора, као и укореењеност једне старе традиције, потврђују и садашњи обичаји. Наиме, побожни грађани Пријепоља и околине овде долазе да се помолу, да упале свећу и дарују иконицу. Испред ове капелице пронађени су површински налази керамике, који потичу из средњовековног раздобља.

– Уз већ познату Савину (источну) пећину, регистрована је и западна пећина, трагови још две пећине са остацима малтера, а последњег дана истраживања откривена је до сада неприступачна, највећа и најсветлија

Тајне Савиних пећина – испосница

испосница. Сматра се, према првим показатељима, да је она била централа у целом систему и да је служила као скрипторијум, односно преписивачки центар. Све указује да су у доњим пећинама боравили монаси, а да је горња служила за преписивање књиге. Оно што се у овом тренутку не зна, а то би требало да утврде наредна истраживања, јесте одговор на питање када су милешевске испоснице настале, односно да ли су оне иницирале градњу манастира Милешева или су грађене касније - каже Пушица.

Даница Поповић истиче да истраживање ових испосница има велики научни значај, јер је реч о споменицима које су за средњи век били веома важни, а некако су остали у засенку великих манастира и монументалних цркава.

Следеће године требало би у целисти да буду истражени остаци овог великог интегралног монашког средњовековног комплекса. По речима др Марка Поповића, једног од наших водећих археолога, очекују се остаци архитектуре, трагови живота, можда фрагменти керамике који ће само показати које је то време. "Наравно, не треба очекивати спектакуларне налазе. Јер, људи који су ту живели су се давно одрекли овоземаљских блага", наглашава Поповић.

Б

Слава напуштеној кући

Ако на дан крсне славе у најушћенију кућу нико од укућана не дође, слава се слави сама.

На дан славе кључ се извуче из под рога и откључа вратица.

Кућна жуја пресвуче своју сјајару кошуљицу и унесе цвеће у кућу.

Звезда падалица која светили у димњаку џлане као свећа.

Домаћинова душа намирисана џамјаном, обрише икону свеца и сјајави сјајару у зорњи крај.

На џо местио нико не седа ако не дође кум.

И ако џразна, сјајару зна чије местио чува.

Домаћинова душа је двори, а домаћичина сјајару испред куће и чека госте.

После славе даница на кућни кључ не џада рђа.

Слободан Рисковић

Којадиновић

Порекло породица

КУЧИ НА СЈЕНИЧКО-ПЕШТЕРСКОЈ ВИСОРАВНИ

Кучи су били једно од највећих и најчувенијих племена у црногорским Брдима. Насељавали су доста широк простор, али им је матица била у Медуну. О Кучима писано је много и писали су наши еминентни научници као Јован Ердџановић, Јован Цвијић, Милисав Лутовац, Момир Дашић, Жарко Шћепановић, Ејуп Мушовић и многи други. Међутим о Кучима на Сјеничко-пештерској висоравни писано је веома мало, а и фрагментарно.

Ердџановић тврди да се Кучи деле на старе Куче, Дрекаловиће и Арбанасе. Ердџановић даље пише да је Лале Дрекаловић (Дрекалов) родоначелник Дрекаловића, унук Ђорђа Кастриотија који се исламизирао и постао Скендербег. Под старим Кучима вероватно је подразумевано албанске или католичке Куче. Ипак, вероватније је реч о првобитним Србима, јер је на том простору било српско-албанских и албанско-српских симбиоза. Због тога је и Сретен Вукосављевић помињао албанизирани Куче, мислећи на оне у тутинском и рожајском крају који су се на тим просторима населили касније.

Цвијић је сматрао да су Кучи нека "мешавина старог српског племена Дрекаловића и католичких Арбанаса". Дучић Куче дели на црногорске или православне који су увек говорили српски, албанске или католичке који су говорили албански и на албанизирание тј. оне који су асимилловани од албанске већине. То је био случај са неким од њих на Пештерској висоравни, а Вукосављевић их је и пронашао у пештерским селима Шароње, Лескова и Орље. Сви су углавном говорили албански до краја XIX века, па чак и сада неки најстарији људи знају да говоре неком мешавином албанских, српских и турских речи, али их више нико не разуме. Било како било, сви Кучи, па и они који су се исламизирали, и њихови бројни потомци у Старој Рашкој и целој Србији знају своје порекло и славе св. Нику.

Код свих брђанских племена, па и код Куча био је веома висок природни прираштај. Због тога су им повремена била тесна њихова Брда па су многи од њих морали да траже нова станишта. Ипак, аграрна пренасељеност није била једини узрок честих и масовних сеоба Куча у Полимље, Потарје Доњи и Стари Колашин, Пештерску висораван, централну Србију. Из Медуна и непосредног окружења велики број Куча отишао је и према југу (Подгорица Зетска равница) и западу (Цуце). Масовније сеобе Куча почеле су у XVII, а нарочито после Кандијског рата 1645–1669. Тада су страдали многи Кучи, како православни тако и муслимани. Слично ће се догодити и у време Бечког рата 1683–1699. године, као и у аустро-турском рату 1737–1739. године. Хришћани су били на страни хришћанских држава Аустрије, Венеције и Русије а муслимани на страни Османске империје. Страдали су и једни и други, и што је најтрагичније, много су се више сатирани у међусобним обрачунима. Хришћани су очекивали од католичког Запада и православне Русије да им донесу сло-

боду, а исламизирани, односно муслимани, идентификујући се са Турцима и њиховом државном идејом борили су се за очување својих привилегија иако их Османлије нису баш много ценили (додуше ни муслимани нису баш бог зна како волели "Туркуше", како су их погрдно називали). У XVIII и у првој половини XIX века било је најмасовније ширење популације Куча на подручја Рожаја, Бихора, Штавице, Колашина, Никшића, Комарана, Пештера.

Папски мисионари су већ 1718. и 1721. године забележили на Пештери доста Малисора католика (Клименте, Хоту, Геге, Скријељи, Шаље, Кучи), али су и констатовали да су неки већ прешли у ислам и у православље. Кучи су се или исламизирали или су остали у православљу. Од Куча у католичанству није остао нико на Пештерској висоравни као ни од осталих Малисора. На Сјеничко-пештерску висораван највише је Куча дошло после познатих "разура", али и процесом етапног ширења све бројније популације. Као чести узроци доласка православних Куча наводе се "уцињене крви" и бежање од крвне освете. Многи исламизирани Кучи наводили су такве појаве и као разлог за исламизирање појединаца, па и целих породица, јер се тако лакше заматао траг и обезбеђивала заштита турских власти. У време доласка Куча на Пештер од 1700. године па на даље међу њима је било црногорских или православних, албанских или католичких и албанизираних па и исламизираних. Највећи број је током XVIII и до половине XIX века исламизирао док је један број остао у православљу. У католичанству није остао нико, како је већ речено. Православни Кучи су и после исламизирања задржали свој српски матерњи језик, а нису се одрицали ни свог порекла, чак су познати примери да су се неки угледни муслимани поносили својим кучким пореклом (Ђерекаре, Жабрен). И данас је веома много старих угледних муслиманских породица кучког порекла у градовима широм Старе Рашке, наравно као и њихове православне сабраће. То су градови: Плав, Беране, Рожаје, Бијело Поље, Пљевља, Прибој, Пријепоље, Сјеница, Тутин, Нови Пазар. Било је много исламизираних Куча у Никшићу и Колашину пре ослобођења од турске власти и Берлинског конгреса 1878. али су после тих догађаја напустили те градове и њихова подручја. Знатан број исламизираних Куча из та два града доселио се на Сјеничко-пештерску висораван и у градове Нови Пазар, Сјеницу и касније Тутин. Последњи муслимани који су били пореклом из Куча или од Куча досељени су на Сјеничко-пештерску висораван 1924. и 1925. године после њиховог напуштања Саховића, односно Вранеша. Тада су иначе сви муслимани напустили то подручје.

Примера ради навешћемо неколико угледних муслиманских породица које су пореклом од православних (црногорских) Куча. То су: Бајровићи, Алибашићи, Аломеровићи, Ганићи, Чолаковићи, Чоловићи, Љуце (у Кладници-Понорцу су узели презиме Никшић), Ђурђевићи, Хамзагићи, Шабовићи,

Смаилагићи, Пепићи, Дрековићи, Вишњићи, неки Зорнићи, Куртовићи, Хусовићи, Мицани, Качапори, Мекићи. Карактеристично је да су Мицани били подељени на Халиловиће-Бошковиће, можда и Шунте, затим Рецовиће-Поповиће од којих су и Адиловићи. Ретко је задржано племенско презиме Куч, али ипак има и такво презиме и код муслимана и код православних као у селима Лескови, Шароњама, Бишеву, Бољарамма, Боришићима, затим у градовима Сјеници и Тутину, чешћа је појава презимена Кучевић као у Жабрену, Сјеници, Петровом Пољу, Дугој Пољани.

У новије време многи узимају презимена по месту рођења или досељења. Тако се сада многи муслимани кучког порекла на Сјеничко-пештерској висоравни презијају Никшићи (Кладница, Сјеница, Тутин); Рожајци (Кладница-Понорца, Сјеница, Дуга Пољана); Колашинци (Сјеница, Тријебине, Тутин, Делимеђе, Надумце); Бишеви (Тутин, Сјеница); Ђерекарци (Кладница, Сјеница); Доловци (Долово, Тутин); Мелајци (Тутин) Суводолци (Тутин) Јеребичани (Тутин) и др.

Многе угледне српске породице на Сјеничко-пештерској висоравни су пореклом од Куча. Наводимо неке од њих: Антонијевићи из Орља и Јелеча; Бојовићи из Мојстира, Ђуровићи, Илићи, Савићи, Поповићи из Сувог Дола Чоловићи из Сјенице; Пантовићи, Мараша (евићи), Маринковићи из Мојстира, Граца и Штавља; Танасковићи из Детана; Сташовићи из Дулеба и Тутина; Бошковићи из Царичине и Сјенице Милосављевићи из Тутина Ракоњици из Горачића, Вапе и Сјенице Попадићи из Буђева и Сјенице (неки сматрају да су из Херцеговине); Сретковићи из Островице; Веселиновићи из Побаља и Витковића Вранићи-Соколовићи из Мојстира Милојевићи и Стојановићи из Добриње; Младеновићи из Годова; неки Матовићи и др.

Било је случајева да су појединци, па и целе породице прихватили презиме јачег рода и племена ради заштите и интегрисања оних који су из било којих разлога морали да се склоне или добровољно уђу у неко друго и моћније братство и племе. Најчешћи разлози били су бежање од крвне освете и досељавање у тазбину. Истих појава је било и код муслимана. И иначе таква појава нису биле реткост. Иноплеменика и инобратственика је било увек и у свим другим племенима и братствима. Чак су се и славе у таквим случајевима мењале, мада се није смела ни стара заборавити.

Углавном сви исламизирани Кучи знају своје порекло. Тако, примера ради наводимо, Кучевићи из Жабрена и Љуце-Никшићи из Сјенице и Кладнице знају да потичу од Лала Дрекаловића и Илије-Алије Куча, затим Хамзагићи из Тутина, Ганићи из Рожаја од којих су Бегирагићи и Фетаховићи, Рожајци из Понорца и Сјенице и др.

Карактеристично је да још увек има Куча и православних и муслимана који имају исто презиме. Најчешће је то случај са оним муслиманима који су скоро исламизирани (друга половина XIX и почетак XX века). На пример то су Чоловићи, Чолаковићи, Бошковићи, Вишњићи, Соколовићи, Матовићи.

ОБИЧАЈИ И МИ – РАДИ ЗДРАВЉА И НАПРЕТКА

Наша народна религија је углавном изгубила свој изворни лик. Доласком на Балкан Срби су примили хришћанство и потом основали православну цркву. Ранији религијски погледи и схватања, пре свега пагански, током векова су се мењали и временом је настала једна нова религија. Та народна религија има битно обележје које јој дају управо присуство паганске и хришћанске традиције. Постојање одређених појава у садашњости, омогућава бар донекле понирање у дубљу прошлост, јер се ритуали и веровања мењају, али свакако споро. Многа стара, мисли се и паганска, схватања и веровања у надприродно су присутна до данашњих дана.

Циљ сваког обичаја је да одагна зле, а умилостиви добре силе, чиме ће се осигурати здравље, напредак, иметак, берићет. Та жеља је присутна још од човекових прапочетака. Наша целокупна традиционална култура има своје корене у паганској духовности, која временом и стално добијају неке нове оквире. Та стална модификација и надградња духовне праксе представља њену општу неминовност. Јер, временом се обичаји мењају, усклађују са новим схватањима и приликама и зависно од друштвених прилика трансформишу у нешто ново. Без обзира што свака географска и етничка област има своје локалне специфичности, основна веровања и обичајна пракса садрже заједничке елементе за шира подручја.

Венчање у цркви Светог Василија Острошког у Пријепољу, 1917. године

Право значење већине обичаја је заборављено, али се они нешто измењени и даље негују и чувају. За поштовање нејасних табуа, који прате ваљано спровођење одређеног обичаја, нема другог објашњења до "ваља се". Незнање и нејасне представе о тој сфери људског делања доводе до тога да је боље испоштовати нека нејасна правила, него њиховим изостављањем ризиковати и стрепети да се не деси неко зло.

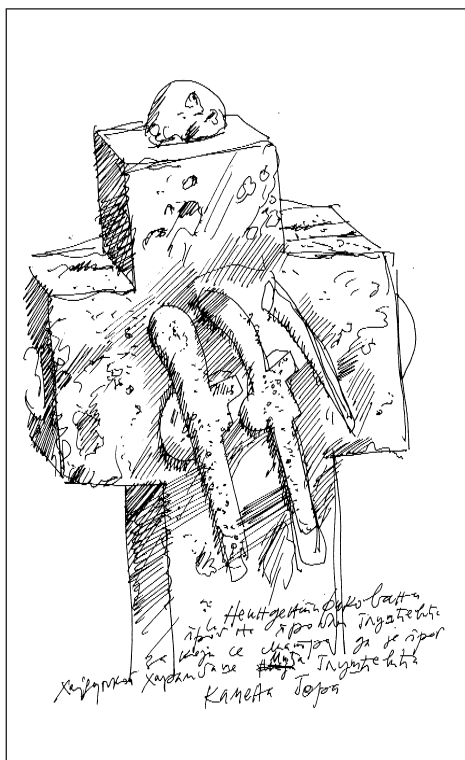
Измењене економске прилике, промене у структури породице, већа запосленост и самосталност жена и свеопште друштвене промене, које су се у нашим крајевима десиле непосредно након Другог светског рата, као и ништа мање значајан преокрет који се десио средином 80-их година двадесетог века условило је поред бројних других и значајне промене у обичајном животу људи. Промене су карактеристичне за обичаје животног циклуса који прате три битна момента у животу сваког појединца: рођење – настанак живота, свадбени ритуал – склапање брака, заснивање сопствене породице и преузимање функција у друштвеној заједници и смрт – коначан и неумитан крај сваког живота. Поред значајно редуковане обредне праксе, значајно је запажање и наглашена тенденција да се њихов приватни аспект потпуно замењује јавним. Постојећа обичајна пракса која прати ове догађаје и даље углавном представља правило које шири заједница прихвата. У тој значајно редукованој обредној пракси, имајући у виду главне актере ритуала, и даље се поштује патријархалност као принцип. Без улажења у опис тока ритуала и одсуство традицијских модела и

даље су главне улоге, тамо где је потребно истицање појединца – мушкарци (положајник, "накоњче", барјактар, чајо...) Жене су те које се брину за спровођење обичаја и поштовање табуа везаних за њих. Оне су те које се брину за неговање и правилно спровођење свих обичаја, како приликом рођења, у свадбеном и погребном ритуалу, тако и приликом Божића, Ускрса, Крсне славе, Заветина и Задушница. Оне су те које се брину за неговање у одређеном виду тих обичаја и без икаквог календара одлично знају када "пада" одређен празник.

Дакле, у савременим условима у значајно редукованој обичајној пракси, уз одређено присуство традиционалних оквира, карактеристичан је изражен јавни аспект обичаја животног циклуса. Исто важи и за новонастале обичаје, широко примењене као што су испраћаји у војску, прославе рођендана, који сем изражене јавности, тежње за престижем и табуа који важе уопште, немају значајнијих обичајних образаца. Главни актери у обичајима су мушкарци. И даље је присутна жеља за обезбеђењем здравља, напретка, потомства и то пре свега мушког. Жене су те које се брину за неговање, правилно спровођење, па донекле и креирање самог обреда, за поштовање одређених табуа и култова, у тој и даље, усуђујемо се приметити, патријархалној култури.

Упркос свим променама, мора се признати да ни данас није нимало ретка појава дете на улици са црвеним концем око руке, наопако обуеном чарапицом, аутомобили закићени храстовим и лесковим гранчицама...

Љ и љ а

Забележено у Поточарима, селу између Братунца и Сребренице, септембра 2001. године

ЧУДНЕ СЛИКЕ КРАЈ ТЕМЕЉА ЦРКВЕ

У селу Поточари, са оне стране Дрине, на средини пута између Братунца и Сребренице, тамошњи Срби већ два месеца у сред села гледају слику какву за свог вијека још нигде нису видели. И дан и ноћ, пред њиховим очима, српски полицајци чувају три тоне тежак бели камен темељац за нови муслимански меморијални центар који ће се на том месту градити. На пар метара од камена темељаца стоји сивомаслинаста стражарска кућица обележена српском тробојком, да се стражари склоне кад пада киша. Друга таква кућица је на супротном крају пространог поља у коме ће на 50 хектара ницати центар.

Српски полицајци на стражи, после краћег премишљања дозвољавају знатно тежицима да фотографишу камен темељац и стражарску кућицу, касније обавезно запишу у нотес податке оних који су камен темељац сликали.

Срби у Поточарима сигурни су да се у њиховом селу гради нова "Мека и Медина", велики исламски центар са џамијама и другим верским садржајима, нешто досад невиђено на Балкану. Тако су, веле, чули. Чули су и да ће градњу финансирати пребогате исламске земље, да неће жалити пара.

На само километар од камена темељаца, у Поточарима, Срби гледају још једну слику какву досад нигде никада нису видели.

Поред пута, на малој парцели, која после кише готово плива у води, постављени темељи за цркву. На путу, на тридесетак метара од темеља, патрола саобраћајне полиције Републике Српске.

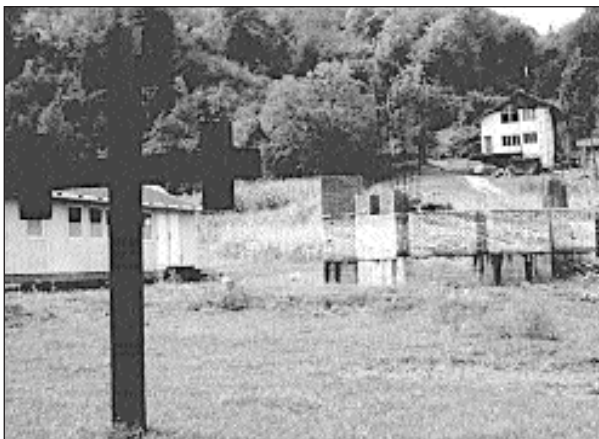
Срби у Поточарима, радозналом путнику намернику врло брзо разјасне недоумицу која се јави пошто се погледају две необичне слике са почетка приче. Кратко кажу да су почели да зидају цркву, али да им је лично Волфганг Петрич, високи представник међународне заједнице за Босну и Херцеговину, забранио да наставе радове на свом храму.

– Значи овако, муслимани могу да граде центар на 50 екара земље, а ми не можемо црквицу на пола дулума, може ли то нама неко из међународне заједнице, из Босне, из Србије, да објасни, да каже зашто – питају.

Њихов свештеник, отац Жељко Теофиловић, који је доста труда уложио да се подигну темељи цркве у Поточарима, сигуран је да ни он ни његови парохијани, и поред свих забрана, неће тако лако одустати од градње цркве.

– Темељи за цркву ударени су 1997. године, од СО добили смо све дозволе и

сагласности, додељена нам је земља за градњу. Две године касније освештани су темељи, озидано је и десетак редова цигле, наставак радова планирали смо за 2000. али је новембра те године стигло решење којим нам је општински грађевински инспектор Добрисав Миловановић наложио да обуставимо зидање цркве. Инспектор се тада позвао на закон Волфганга Петрича од 27. априла 2000. године којим је одређено да се државна земља не може продавати, додељивати, давати у закуп, и то ретроактивно, од 6. априла 1992. године. И, питам ја пре неки дан Муја Сиручића, начелника за урбанизам у нашој општини, да ли би рушили цркву да смо је којим случајем пре Петричевог закона завршили, он каже – не би – каже отац Жељко.

Темељи за цркву у Поточарима – под знаком питања

У згради СО Сребреница, на којој уз заставу Републике Српске виси и нова застava БиХ, и у којој седи мултиетничка општинска власт не мисле да се у Поточарима дешава ишта чудно.

– На месту на коме се гради црква није било Срба, земља се води на Бошњацима, у грунтвници није преведена. Бошњаци траже да се црква измести са бошњачког земљишта. СО ће дати сагласност да се црква гради на било ком другом месту, може и на 300 метара од садашње локације, мало у брду, и то на српској земљи. Обезбедићемо и земљиште и дозволе и донаторска средства, могу да се граде и цркве и џамије, али, по закону – вели Десница Радивојевић, председник СО Сребреница.

Председник Радивојевић је уверен да забрана градње цркве у Поточарима нема никакве везе са градњом муслиманског меморијалног центра у том селу.

– Не прави се нова Мека. Место на коме се гради центар је углавном приватно власништво. Ту ће бити центар за

људска права, биће и верских обележја, ради се пројекат – каже Радивојевић.

У Поточарима мало ко се слаже са овим речима председника општине.

– Како нема Срба, ено погледајте, српско село Студенац наслања се на парцелу на којој се гради црква. Ено, видите оне спаљене порушене куће горе у брду, то је Студенац, тамо су живели Симићи, Обрадовићи, Спаићи, овде око цркве има барем пет-шест кућа староседелаца, да не бројимо колико је сада овде Срба избеглица, пуно село – кажу у Поточарима.

Цвијетин Обрадовић има кућу на пар стотина метара од места на коме је забрањено зидање цркве. Цвијетин је староседелац у Поточарима и добро зна историју земљишта на коме је започета градња цркве.

– Та земља некад је била власништво Асима Беговића, он је сад у Холандији. Општина је 1981. године откупила ту земљу, да би проширили школско двориште, после су ту парцелу користили и шумари. И није тачно да овде нема Срба – каже Цвијетин.

Срби у Поточарима кажу да неће лако одустати од градње цркве на садашњим темељима, спремају и петицију. Начелник њихове општине Шефкет Кафизовић вели да се закон који је донео Волфганг Петрич мора поштовати.

– Одлуке и дозволе за зидање цркве донео је нелегитимни орган. Влада мишљење овде да је то политички вјерски објекат. Та локација прије рата била је намјењена за стамбену изградњу, за станове наставника. Наш став је – може да се гради, али тамо где ће бити вјерника. Нисмо зато да се граде ни цркве ни џамије тамо гдје ће иритирати друге вјерске групе – каже Кафизовић.

– Око места на коме је започето зидање цркве равно је 65 српских домаћинстава који ће ту и остати да живе, међу њима има и староседелаца – каже свештеник Жељко Теофиловић.

У самој општини нико није сигуран како ће Сребреница изгледати за пар година. За сада, извесно је, Срби одлазе, сваког дана оде понека породица, Бошњаци се не враћају, град је из дана у дан све празнији. Када говоре о будућности овог краја, Срби из Поточара обавезно подсети да су на комеморацији жртвама Сребренице и на полагању камена темељаца за меморијални центар, у јулу ове године, у Поточарима били амбасадори свих водећих исламских земаља.

– То нека тумачи како год ко хоће, а ми знамо шта то значи – кажу.

Сведочанство

ВАСКРС ИСТИНЕ И ПРАВДЕ

На Јабуци и у Милешеву откривене спомен плоче жртвама побијеним од стране комуниста у грађанском рату и миру од 1941. до 1951. године

У простору Меморијалног комплекса "Бошко Буха" на Јабуци у суботу 28. априла 2001. године, откривено је спомен обележје жртвама, како је записано, "побијеним од стране комуниста у грађанском рату и миру од 1941. до 1951. године". Слично спомен обележје подигнуто је и откривено 23. септембра у Милешеву. Иницијатори и реализатори "подухвата који треба да представља светао пример како треба да се односе патриоти широм Србије" био је Општински одбор "Нове Србије" из Пријепоља.

Испред Организационог одбора за подизање споменика присутне је поздравео Драгољуб Шљукић рекавши да ова спомен плоча треба да опомиње да се овакви злочини никад више не понове. "Ми потомци жртва, као прави хришћани, не смемо заборавити, али морамо опростити.

У име сабораца и родбине говорио је Дико Лазаревић, равногорац из Пријепоља. Све што је написано и изговорено у протеклих 60 година представља причу и истину крвљу доказану и сузама

вама, а и даље ће следити њихово равногорско опредељење. Србија им се одужује тиме што је мирним путем, без жртава, сменила са власти репресивни комунистички режим, толерантним вишестраначким системом поделе власти и отпочела са успостављањем институција на демократским принципима. Међутим, Србија ће остати дужник све дотле, док кроз легалне институције не рехабилитује Југословенску војску у отаџбини. Равногорски покрет је настао и до краја остао противокупаторски, антифашистички и патриотски, основан на принципима демократије, рекао је Лазаревић.

Радост што му се указала прилика да се јавно поклати онима који су убијени зато што су волели свој дом, отаџбину, свог краља и веру изразио је и Новица Станић испред Српске народне странке Црне Горе. Ослободилачки рат је сурово искоришћен за потребе једне идеологије и њене антисрпске и антидемократске политике. Зар је морално било чекати пет деценија да се помену имена ових страдалника, питао се Станић. Цвијеће зла посејано пре шест деценија још увек бере српски народ. Од грожђа које једоше наши очеви нама данас трну зуби, рекао је у надахнутом говору Станић који је на почетку сам рекао да се кад му је понуђено да говори на једном оваквом скупу и овим поводом питао да ли је достојан таквом светом чину и присуствовати а камо ли беседити. Свој стид придружујем општој срамоти, рекао је Станић.

– Комунисти су на власт дошли убијањима и на руским тенковима, а отишли су 5. октобра уз помоћ мотки. Тај пети октобар треба да буде опомена свакој власти, и овој досовској да се воља народа мора поштовати, рекао је Велимир Илић, председник "Нове Србије" на Јабуци. Има Србија честитих домаћина, потомака ових несрећника са ове плоче. Они су увек били грађани другог реда. Зашто? Зато што им је неко убијен. Нису смели да кажу ко су, одакле су и чији су. Нека ово буде опомена да више ни једно зло нећемо праштати. Ми смо за мир, толеранцију и сарадњу. Желимо јаку Србију, рекао је Илић. Потомцима жртва чија су имена уклесана на спомен плочи је поручио да буду поносни на своје претке који су страдали од комунистичког терора.

Подизањем спомен обележја на Јабуци и у Милешеву васкрсла су имена 468 жртве грађанског, братоубилачког рата а задовољена је и правда да се њихова имена после толико година јавно помену у молитвама свих присутних грађана у опелу које је служио епископ милешевски г. Филарет са свештеницима епархије милешевске.

М

Спомен плоча у Милешеву

Киша и прохладно време нису спречили бројне чланове породица страдалих, пријатеље, родбину и грађане Пријепоља, Пљеваља, Ужица, Нове Вароши, Чачка... да дођу на Јабуку и присуствују помену. Неко, не успевајући да сакрије узбуђење, пусти коју сузу. Магла пала по обронцима Јабукe. Срећу се саборци, краљеви официри и војници... Свеће у рукама. Круна и крст на споменику. Испод имена 222 лица старости од седам до осамдесет година, имена људи, жена, деце... Најмлађи Вељо Зиндовић убијен је на кућном прагу. Имао је само седам година. Зна се и ко га је убио, али се не прича, да не би било освете. Најстарији Ђорђе Стељић имао је 80 година. На плочи су имена петорице браће Башанаца: Драгомира, Јована, Луке, Милана и Петра. Прекоостао је једино Василије Брашанац који је са Велимиром Илићем, председником "Нове Србије" и градоначелником Чачка открио спомен плочу.

осведочену, да су равногорски идеали узвишени и непролазни на путу до слободе и демократије. Пут равногорцима, нажалост прекратише суграђани, у многим случајевима кумови и пријатељи. Већина од њих би уморена језивом смрћу по завршетку ратних операција на просторима тадашње Југославије, а то значи у миру, рекао је Лазаревић. Тим мученицима живот одузеше и без пресуда, у то време много хваљеног, "народног суда". Уместо суда казне је извршавала ОЗН-а, вероватно у најближој јами, реци, неприступачној гудури... далеко од очију и сведока, те тако до данас сакрише места њиховог губилишта... Дубоко верујем да се душе ових покојника данас радују, што их потомци и Србија нису заборавили, што им на величанствен начин одају заслужено признање. Данашњим свечаним чином и споменичким обележјем потомци их отргаше од заборава и наставиће да им се одужују поменом, молит-

ИЗБОРИ ДОЂУ И ПРОЂУ, А ПУТЕВА НЕМА

Живот без пута и није живот. Где ће деца у школу? Девојке неће тамо "где крава риче и свекрва виче"

Наша села постају све старија, брзо се проређују, а има оних која су на путу потпуног нестанка. Брже но што се очекивало мења се демографска карта нашег краја. Ово је нарочито изражено у планинским селима која су беспутна и до којих ни на пристојној удаљености не досеже аутобуски локални саобраћај. У овим насељима створени су бројни проблеми, поготову стари живе у врло отежаним условима, тешко се снабдевају животним намирницама, а још теже или никако не долазе до лекарских услуга.

Проблем младих људи на селу је како се оженити кад девојке неће за сељака, не иду тамо "где крава риче и свекрва виче". Некима је пошло за руком те су се, срећом, оженили и пристижу деци. Расту деца, здрава и напредна, али за родитеље се појавио проблем – где ће им деца учити школу. У близини нема школе, биле па затворене.

У великој су дилеми – шта даље радити. На селу би могли да се баве сточарством и пристојно да живе, али нема школе а нема ни пута.

На примеру неких села општине Пријепоље најбоље ће се сагледати ова тешка ситуација. Да село нагло стари најбоље се види из података о наглом опадању броја ученика у школама и по затварању школских објеката. У последњих неколико година у овој општини затворено је тринаест школа, а према данашњем броју ученика убрзо ће бити још затворених.

Данас има десетак школа које броје од шест до десет ученика, пет школа има по три ђака, две по два док је у три школе само по један ђак.

Без пута нема напретка

Пример месне заједнице Страњани је забрињавајући. На њеном простору од осам села школа је основана још давне 1900. године. Биле су три школе, Страњани су имали и осморазредну школу која је бројала до четири стотине ученика. Данас има свега четири ученика, два у Горњим и два у Доњим Страњанима. Села Копривна, Грончарево и Шћепаница, у саставу ове месне заједнице, чине једну малу административну целину. Била су ова три села једна кметија, затим изборна јединица за избор одборника. Копривна се налази на надморској висини нешто врло мало нижој од 1600 метара и спада у највише село у Србији. У овим селима је просечно живело до 320 становника у 44 домаћинства. Живели су овде крупни, снажни и челичног здравља, леви и

Кућа на планини – домаћинство Марка Аничиха у Грончарево

радни људи. Одсељавање у градове нанело је велике поремећаје и довело до пражњења села. Данас овде у 18 домова живи свега 46 становника од чега су четири самачка, у девет живи по двоје старца.

Оваквом наглом осипању и одсељавању допринела је у првом реду беспутност. Овим селима од Горњих Страњана и Мрчковине, која су "небу под облаке", може се стићи само коњском стазом. У најбољем случају лети до Грончарева јаким теренским колима, а до Копривне баш никако. Села су потпуно одсечена од саобраћајница, а тиме и од света. Да ли ће и када пута бити, то се и они и сви остали питају. До сада су живели у нади да ће и то време доћи. Додуше, увек пред изборе им је обећавано, али ето, ко зна колико избора прође, прође и други миленијум и дође 21. век а пута нема. А ако нема пута живот је тежак и претежак. Овог времена поготову када су домаћинства остарела, немају ни коња ни вола, сав терет им виси о рамену.

Пут до села значи велики препород у сваком погледу. Најбољи пример за то су села каменогорске површи. До центра насеља изграђен је пут коме гравитира више села и насеља. Пут им је омогућио свакодневну покретљивост у свет. Изграђен је производни погон ТК "Љ. Миодраговић", млади су се запослили, а многи који раде у граду данас станују у селу. Изграђена је, или

започето да се ради, око тридесет кућа међу којима и неколико викендица. Школа која је била на путу да се затвори данас има петнаест ученика, а биће их и више. И у селима која гравитирају овом путу, као што су Карошевине и Звјезд, број ученика се повећао, у Карошевинама је 18 а у Звјезду десет. До села долази и локални аутобус.

Стада нема, а нема ни косача

Но вратимо се Копривни. У ова три села остали су они који или нису хтели или нису имали где да се селе. Остали су на вековном кућном огњишту. Са родитељима су остали дечаки, односно младићи – Јосиф и Веселин Аничих, Раде Миликић, Благоје Аврамовић, Милија и Милун Новаковићи, Чедо Савковић. Марко Аничих (53) и Вјекомир Новаковић (61) из Грончарева решили су и остали на очевини и посветили се сточарству. Марко је имао осам крава и око педесет оваца, а његов комшија нешто мање крава и око стотину оваца. Захваљујући приходима од сточарства домаћинства су кренула напред. Марко је изградио модерну планинску кућу, увео воду и опремио је свим санитарима и намештајем. Подигао је планску шталу, изградио и друге пратеће објекте, набавио трактор тако да је то једно од примерних домаћинстава у општини. Од сточарства може пристојно да се живи, истичу ова два напредна сточара. Од

стоке и са стоком имања постају питоми-ја и дају веће приносе.

По ливадама по којима стока пасе и које се гноје стајским ђубривом трава је бујна и питома. То се најбоље види по планини Јадовник. Некада је ово био чувени пашњак препун бројних стада, а ливаде косанице су обилато рађале. Прошле 2001. године Јадовник није кошен, а ни пашен. Стада нема, а нема ни косача.

За Копривну се појавио нови проблем. Јосиф, Раде и Чедо су се оженили и добили принове. Ових дана ожени се и Благоје, на срећу и радост данас у ова три места чује се жагор шесторо буцмасте и красне дечице. Међутим, за родитеље се појавио озбиљан проблем где ће Бојан и Бојана, Јела и Данијела, Саша и Јована поћи у школу. У Горњим Страњанима школа се већ следеће године затвара а најближа је у Бродареву. Проблем је озбиљан!

Да помоћ не закасни

Према оваквим и сличним насељима држава треба да обрати пажњу да пружи нужну помоћ. Становнике у овим селима не смемо препустити времену на милост и немилост. Одговарајућу помоћ треба да им пружи и Република и општина, школа и месна заједница. У чему би се та помоћ састојала и који би њен циљ био? Пре свега, реч је о томе да се омогући овим људима да могу децу школовати, бар прва четири разреда док деца одрасту. А старији да могу доћи до лекара и пијаци.

Изградња пута је предуслов за решавање и осталих неопходних животних потреба. Тужно је да Копривна и њој слична села због неколико километара обичног макадамског пута буду одсечена од света и цивилизације.

Други проблем који је на помолу јесте: како омогућити деци из ових села да уче основну школу? Уз минималну помоћ Министарства просвете, школе и родитеља и овај проблем је решив. Да не би било ђака пешака у села би долазио учитељ и држао наставу. За смештајни простор, односно за учионицу, не би било проблема.

Министарство просвете требало би да проучи овакве и сличне средине, па можда да донесе прилагодљив наставни план и програм и наравно посебан школски календар који би одговарао планинским подручјима.

Могућности су бројне а свака је јефттинија од рада учитеља само са једним ђаком.

Имамо моралну и људску обавезу према становницима ових удаљених планинских села. Додуше, најлакше је викати – нема пара! Нека то други реши, а ко је тај други него ми – њихови савременици.

Наш угледни часопис "Савиндан" нека буде иницијатор покретања акције на проналажењу начина у пружању помоћи деци у брдско-планинским пределима како да се школују и којим путем да стичу знања.

Бранко К. Зејак

У сусрет једној значајној годишњици

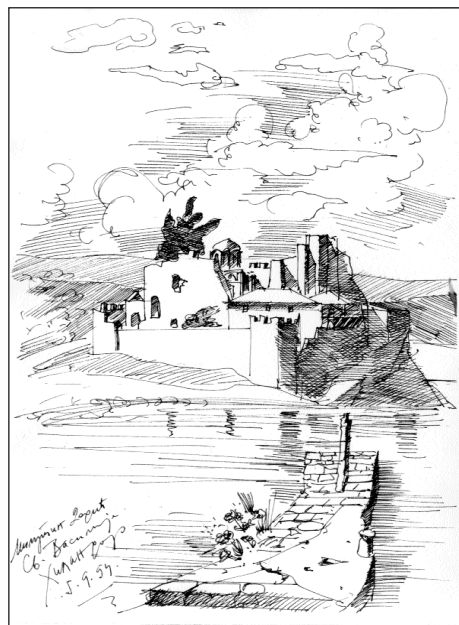
СЕДАМ ВЕКОВА МАНАСТИРА СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ

Пловећи од Јерисоса ка хиландарској Парсани, убрзо након заобилажења Опасног рта Арапис, у даљини се назире необично камено здање. То је манастир Св. Василија на Атосу. Подигао га је краљ Милутин 1302. године на молбу хиландарских монаха да би се заштитили од гусара и других недобронамерних посетилаца. Урадио је то краљ темељито и чврсто као што је све радио.

Сећам се догађаја од 27. фебруара 1997. године (дан након обележавања Св. Симеона Мироточивог) када је Атос захватило велико невреме. Побеснело море се преливало преко зидина манастира, али Св. Василије је то издржао. Додуше таласи су одвалили део бедема, али то није нарушило склад његове лепоте и духовности.

Милутинов син Стеван Дечански унутар бедема је подигао цркву посвећену Св. Василију и од тада се Милутинов пирг Хрусија све чешће назива по овом светитељу. О манастиру је у 14. веку писао Данило II, дугогодишњи игуман Хиландара, а потом српски епископ. Манастир Св. Василија уживао је посебне повластице и имао је статус самосталне келије. Краљ Милутин га је за живота стално обдаривао.

Море и ветрови, који су на овим просторима изузетно снажни, за 700 година су оставили многе трагове на манастиру, али му лепоту нису нарушили. Задњих десетак година извршени су многи рестаураторски радови. У том племенитом послу истакао се рестауратор и сликар Влада Рашић који је, од предивних мермерних облутака са девичанских плажа у околини Св. Василија,

урадио мозаичну икону Богородице са дететом над улазном капијом у манастир. Међутим, када сам пре три године обишао ову светињу иконе више није било.

Године 2002. се навршава 700 година од подизања овог хиландарског здања које је кроз историју мењало имена: пирг Хрусија, стари манастир, Св. Василије на мору, али је увек остајало исто. Мислим да не треба посебно истицати да је потребно достојно обележити овај јубилеј.

Милутин Дегић

Из необјављених рукописа

Завршни рачун

(афоризми)

- Подела на слоге - АВ-НОЈ: прво су ланули а онда забили главу у песак.
- Спроводио приватизацију, спроводимо реформе, спроводимо политику, спроводимо мере... Све спровод до спровода.
- Деценијама певамо - Ми стојимо постојано... а после се чудимо што заостајемо.
- Тражећи рупу у закону, нашао сам закон у рупи.
- Ако се добро сложимо, није важно колика нам је држава.
- Прва Југославија, друга Југославија, трећа Југославија, итд. итд.
- "Хеј Словени..." Даље се звизди.
- Ревизија Маркса: уведена је диктатура пролетаријату.
- "Српска се труба с Косова чује", а има и пратњу: зурле!
- Зауоставите земљу, смучило ми се.
- Прва фаза кинеске четврти: гледамо се косо.
- Захваљујући толиким промашајима, сви смо погођени.
- Нећемо, господо прихватити ваш ДИК-ТАТ! Напишите то.
- Чим су се нашли на положају, почели су са укопавањем.
- Изаолација је сигурна иако смо опасани голом жицом.
- Кад не знаш где си кренуо, сваки пут је - прави.
- Остварили су свој прљави циљ: Косово је постало – чисто.
- Прво су палили, онда су жарили и на крају - здимили.
- Наслов за ново дело: Србија на истеку.
- Српско реторско питање: Где си пошла са цветом у коси?
- Сви Срби у једној држави! Пристижу, пристижу.
- Док су се једни рвали са књигом, други су се дружили са - књижицом.
- Толико слепаца а нигде Филипа Вишњића.
- То мајка више не рађа! Хвала ти мајко.
- Толико смо вођу волели да смо се оти-мали где ћемо га сахранити.

Љубомир Шуљагић